

Berichten en verslagen

Bevroren boekjes en andere verborgen bronnen: Symposium Veelderhande liedekens, Antwerpen 28 februari 1996

In de jaren 1871-1876 werden op Nova Zembla de bezittingen gevonden van de Nederlanders die daar gedurende de winter van 1596 gebivakkeerd hadden. De voorwerpen hadden daar drie eeuwen onaangeroerd gelegen in de barre poolkou. Onder het ijs bevond zich, behalve een trommelstok, een kanonskogel, de lederen muilen die gezien hun bescheiden formaat vermoedelijk van de scheepsjongen waren geweest, ook een rooms-katholiek liedboekje: *Een suyverlick Boecxken* van Tonis Harmanszoon van Warvershoef. Dit liedboekje roept talrijke vragen op. Van wie was het? Waarom was er maar één? Lazen en zongen alle mannen samen uit één boekje? Was de hele bemanning het katholieke geloof toegedaan?

Dit boekje is bij toeval aan het licht gekomen. Hoeveel liggen er nog verborgen in kisten, kelders, ijslagen, zolderkamers, bibliotheken? We weten het niet. Met onze kennis van de overlevering van het Nederlandse lied is het slecht gesteld. Hoe slecht werd duidelijk toen in het eerste semester van 1991 een werkgroep in Leiden bijeenkwam om zich in interdisciplinair verband te buigen over de middelnederlandse lyriek. Resultaat van de gezamenlijke inspanning was de bundel *Een zoet akkoord*¹ en de verzuchting dat er dringend behoefte was aan een 'eenvoudig' overzicht van wat ons aan liederen is overgeleverd.

Dankzij een initiatief van de Antwerpse hoogleraar oudere Nederlandse letterkunde Frank Willaert maakte de neerlandica Clara Strijbosch een begin met de inventarisering van dit materiaal. Om praktische redenen werd allereerst gewerkt aan een lijst met bronnen tot 1500. Deze lijst, een *Repertorium van Middelnederlandse liederen in bronnen tot 1500*. Deel 1: *Bronnenrepertorium*

is 28 februari j.l. gepresenteerd op een internationaal symposium, gehouden aan de UFSIA (Universiteit Antwerpen). Deze bronnenlijst is de eerste bouwsteen van het project 'Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600'. Dit NFWO/NWO-project wordt uitgevoerd in een Vlaams-Nederlands samenwerkingsverband tussen het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam en de UFSIA te Antwerpen. De grootscheepse plannen behelzen een zo volledig mogelijk repertorium van alle overgeleverde Nederlandstalige liederen uit bronnen tot 1600. Op het P.J. Meertens-Instituut worden op dit moment vervolgreperatoria samengesteld door Martine de Bruin voor de gedrukte en Clara Strijbosch voor de geschreven bronnen van 1500 tot 1600. De eerste resultaten zijn januari 1997 te verwachten. Over deze ontwikkelingen was al een en ander te horen op het symposium 'Veelderhande liedekens'.

Om het mogelijk te maken het middelnederlandse lied vanuit verschillende invalshoeken te bezien, waren er sprekers vanuit verschillende disciplines: neerlandici, musicologen en boekwetenschappers uit Canada, Nederland en België. De onderwerpen liepen sterk uiteen. Om het gevarieerde programma zo overzichtelijk mogelijk weer te geven presenteren wij de lezingen in chronologische volgorde: eerst die over handschriften, daarna die over gedrukte bronnen.

De Utrechtse hoogleraar W.P. Gerritsen maakte onmiddellijk gebruik van het net verschenen repertorium om de vraag te stellen: hoe ontstaat een lied? Hij sprak over een bijzonder type handschriftelijke bron – leitjes met muzieknootjes – en handschriften met reeksen rijmwoorden. Gerritsen veronderstelde dat deze optekeningen hebben gefungeerd als 'kladblaadjes', zeldzame

1

Frank Willaert e.a., *Een zoet akkoord: middeleeuwse lyriek in de Lage Landen* (Amsterdam 1992).

getuigen van het wordingsproces van liederen. Ook Frank Willaert begaf zich op terra incognita toen hij, op basis van het repertorium, een schets gaf van de verspreiding van veertiende-eeuwse liederen. Hij gaf een plaatsbepaling van middelnederlandse liederen in de internationale overlevering. Hij wees op de bijzondere positie van een van de belangrijkste middelnederlandse liedboeken: het Gruuthuse-handschrift. De Canadese germaniste Hermina Joldersma wijdde haar lezing aan het Brusselse handschrift KB 11.2631, een handschrift met zowel geestelijke als wereldlijke liederen. Zij sprak vooral over wereldlijke liederen als bijvoorbeeld de Tannhäuser ballade, die ook van een geestelijke interpretatie kunnen worden voorzien. De samensteller van het repertorium Clara Strijbosch (Antwerpen) ging in op de aard van 'haar' bronnen, de liederenexplosie van de vijftiende eeuw en de annexatiedrift van schrijvers van geestelijke liederen. Bovendien deed zij de problemen uit de doeken waarmee een onderzoeker van middelnederlandse liederen geconfronteerd wordt. De lezing van Martine de Bruin (Amsterdam) ging over wonderbaarlijke liederenvondsten, ditmaal in gedrukte bronnen – en natuurlijk over het gesprek van de dag op het symposium: de recent opgedoken Wilhelmustekst. Het 'Wilhelmus' werd gevonden in een geuzenliedboekje dat in de Bibliothèque Nationale te Parijs ligt. Het boekje moet omstreeks 1577-1578 van de persen zijn gerold van Jan Canin, drukker te Dordrecht. Hiermee bevat het de oudst overgeleverde Nederlandstalige tekst van ons volkslied. Kees Vellekoop, hoogleraar muziekwetenschap te Utrecht, sprak over het oudste Nederlandstalige geestelijk liedboek met muziek, *Een devoot ende profitelijck boeckken* (Antwerpen, Symon Cock, 1539). Hij probeerde de werkwijze van de samensteller van dit boekje te reconstrueren, om zo de vinger te kunnen leggen op de mogelijke bronnen. Wellicht putte de samensteller (drukker Symon Cock zelf?) uit het resultaat van rederijkerwedstrijden. De Gentse hoogleraar Dirk Coigneau concentreerde zich op het werk van één rederijker: Hendrick Aerts van Boxtel. Deze liet in 1576 een boekje verschijnen waarin hij verschillende dichtsoorten met elkaar afwisselde; hij liet telkens een refreinstrofe volgen door een liedstrofe. Hieraan is mooi te zien hoe de waardering voor het lied in de loop van de zestiende eeuw veranderde; het kwam in

hoger aanzien – naast het refrein – te staan. Dat rederijkersteksten een goede bron voor liedonderzoek zijn, bleek eens te meer uit het verhaal van Bart Ramakers (Nijmegen). Hij liet aan de hand van een bepaald genre lied, het zogenaamde 'factielied', zien dat bepaalde typen liederen zeer plaatsgebonden zijn. De Amsterdamse conservator/hoogleraar Piet Visser boog zich over de identificatieproblemen rond dichters en drukkers van doperse liederen en liedboeken. Hij richtte zich vooral op de zeer populaire en vaak heruitgegeven bundel *Veelderhande liedekens* (1e druk ca. 1550). Hij toonde de aanwezigen de gecompliceerde drukgeschiedenis van deze en vergelijkbare bundels en reikte een methode aan om anonieme liederen toe te schrijven aan een dichter. De Amsterdamse volkskundige en musicus Louis Peter Grijp bracht ten gehore welk belang met name doperse mensen aan zingen hecht(t)en. Als zij omwille van hun geloof vervolgd en ter dood veroordeeld werden, zongen ze vaak tot op het moment van executie. Dit wordt regelmatig in een lied over de terechtstelling gemeld. Zo wordt van een zekere Douwe Eeweszoon verteld dat hij vlak voordat hij verdrongen werd nog een bekend lied zong: "Ic arm Schaeppen aen groen heyde / waer sal ick hene gaen / van vrienden en magen moet ic scheyde / ende alleen op Christum staen." Tijdens Grijps lezing konden de aanwezigen zelf horen hoe deze liederen in de zestiende eeuw geklonken zouden kunnen hebben. Dat niet alleen dopers zingend de dood in gingen, bleek eens te meer uit de reacties uit de zaal; spontaan werden diverse voorbeelden van andersdenkende, zingende martelaren aangedragen.

Het programma (tien lezingen!) was verre van licht, maar dankzij de voortreffelijke organisatie was het symposium zeer geslaagd. De opkomst was boven iedere verwachting. Doordat er bezoekers van verschillende achtergrond aanwezig waren, werden er vruchtbare contacten gelegd en al tijdens de receptie de eerste nieuwe vondsten aangemeld. Die zullen verwerkt worden in het vervolg van dit project. Zoals gezegd zullen de eerste resultaten van de zoektocht naar zestiende-eeuwse bronnen met liederen begin 1997 voorhanden zijn. Indien subsidiegevers zich welwillend betonen, zullen na de inventarisering van bronnen de afzonderlijke liederen worden beschreven, zodat het mogelijk zal zijn de eenen-

twintigste eeuw in te gaan gewapend met een volledig repertorium van het Nederlandse lied tot 1600.

Martine de Bruin en Clara Strijbosch

Het *Repertorium van Middelnederlandse liederen in bronnen tot 1500. Deel 1: Bronnenrepertorium. Voorpublicatie* van Clara Strijbosch is nog te verkrijgen. Belangstellenden kunnen contact opnemen met: Mw. Marie-Rose Goeman, Centrum Nederlandse Literatuurgeschiedenis, Prinsstraat 13, kamer D.216, 2000 Antwerpen, België, tel. 0032-2204286